Sosyal Bilimler Dergisi / The Journal of Social Sciences

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 7, Sayı: 47, Ağustos 2020, s. 413-443

ISSN: 2149-0821 Doi Number: <http://dx.doi.org/10.29228/SOBIDER.45189>

Yunus Emre KARASU

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Öğrencisi, yunus.karasu@hbv.edu.tr

OSMANLI DÖNEMİ ÇİNİLERİNDE MOZAİK VE KAKMA TEKNİKLERİ ÜZERİNE TESPİTLER¹

Özet

Köklü bir geçmişe sahip olan çini sanatı, Anadolu'nun hemen her bölgesinde sıklıkla tercih edilmiştir. Dini ve sivil mimari eserlerde çini süslemeler bezeme unsuru olarak kullanılmıştır. Yapıların çeşitli bölgelerini hareketlendirmek ve vurgulamak amacıyla yapılan çinilerde farklı yapım teknikleri görülmektedir. Bu teknikler dönemsel olarak değişikliğe uğramış ve gelişerek devam etmiştir. Yapıların iç ve dış cephelerinde görülen bezemelerde motif, renk ve kompozisyon bakımından bölgesel farklılıklar mevcuttur. Konumuzu oluşturan çini mozaik tekniğinin ne zaman ve nerede ortaya çıktığı kesin olarak bilinmemektedir. Özellikle Anadolu Selçukları döneminde yoğun olarak kullanılmış, Beylikler ve Osmanlı dönemi yapılarında ise çok fazla tercih edilmemiştir. Oldukça ustalık isteyen ve Osmanlı'da çok fazla tercih edilmeyen bu teknik Timur dönemi yapılarında da sıklıkla tercih edilmiştir. Çini mozaik tekniğinin ortaya çıkışı, gelişimi, Osmanlı döneminde tercih edilmeme nedenleri yanı sıra Osmanlı dönemi son örnekleri çalışmamızda ele alınacaktır. Ayrıca çini mozaik tekniği içerisinde yer alan bazı örneklerin çini kakma tekniğiyle yapılmış olduğu ve bu iki tekniğin ayrı olarak değerlendirilmesinin gerekliliği ortaya konulacaktır.

Anahtar kelimeler: Çini Mozaik, Çini Kakma, Osmanlı, Türk Sanatı

¹ Bu makale, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı'nda yapılan "Osmanlı Dönemi Çini Sanatında Çini Mozaik Tekniği" adlı yüksek lisans tezinden geliştirilerek üretilmiştir.

DETERMINATIONS ON MOSAIC AND INLAID TECHNIQUES IN OTTOMAN TILES

Abstract

Tile art, which has a long history, is frequently preferred in almost every region of Anatolia. Tile decorations were used as decoration elements in religious and civil architectural works. Different construction techniques are seen in tiles built to animate and emphasize various parts of the buildings. These techniques have been periodically modified and continued to evolve. There are regional differences in decoration, color and composition in the decorations seen on the interior and exterior facades of the buildings. It is not known exactly when and where the tile mosaic technique appears. Especially it was used during the Anatolian Seljuks period extensively and was not preferred much in Beyliks and Ottoman period's buildings. This technique, which requires a lot of mastery and is not preferred in the Ottoman period, was used extensively in Timur period's buildings. The emergence and development of tile mosaic technique, reasons for not being preferred in the Ottoman period, as well as the last examples of the Ottoman period will be discussed in our study. In addition, it will be revealed that some examples in the tile mosaic technique have been made with the tile inlaid technique and the necessity of evaluating these two techniques separately.

Keywords: Tile Mosaic, Tile Inlaid, Ottoman, Turkish Art

1. GİRİŞ

Çini mozaik tekniğinin kökeni hakkında az sayıda yayın mevcut olmakla birlikte Anadolu'nun Moğollar tarafından işgali sonrası birçok yapının tahrip edilip yıkılması bu tekniğin gelişiminin tam olarak anlaşılamamasına neden olmuştur. Kökeninin İran'da Büyük Selçuklu dönemi olduğu düşünülen çini mozaik tekniği, çini yapım tekniğindeki gelişim sonrası Osmanlı döneminde tercih edilmeyip kullanılmamaya başlanmıştır. İlk kullanım örnekleri hakkında sınırlı bilgi bulunan ve Osmanlı döneminde sayıca azalan çini mozaik bezemeler Anadolu'da bu tekniğin gelişimindeki son evresini göstermesi bakımından önemlidir. Anadolu Selçuklu ile Timur dönemi mimari yapılarında ise çini mozaik teknikli çinilerin yoğun olarak kullanıldığı görülmektedir. Osmanlı Döneminde çok fazla tercih edilmeyen bu tekniğin 14-15.yüzyıl Timur yapılarında yaygın şekilde kullanılmasıysa üzerinde durulması gereken başka bir konudur. Çalışmamızda çini mozaik tekniğinin ortaya çıkışı ve Osmanlı dönemi son kullanım örnekleri ele alınacaktır. Ayrıca çini mozaik tekniği içerisinde değerlendirilen çini kakma tekniğinin farklı bir teknik olduğu ve bu iki tekniğin ayrı olarak değerlendirilmelerinin gerekliliği vurgulanmaya çalışılacaktır.

2. Türk Çini Sanatının Gelişimi

Çini, duvarları kaplayan bir bezeme unsuru ya da nemden korumak için kullanılan dış yüzeyi sırlı arka yüzeyi ise gözenekli pişmiş toprak levhalara verilen isimdir. (Hasol, 2008: 125) Kelime'nin aslı Osmanlıca çini (Çin'e ait, Çin işi) olup Çin isminden türetilmiştir. (Yetkin, 1993: 329) Çini sanatıyla uğraşan kişilere ise Kaş şehrine ithafen kaşici denmektedir. (Yalman, 1942: 13)

Köklü bir geçmişe sahip olan çini sanatı hamur rengi, katkısı ile yapım ve bezeme tekniği, renk, motif, kompozisyon yönünden dönemsel ve bölgesel farklılıklar göstermektedir.

Çini sanatının ortaya çıkmasında kerpicingin pişirilmesiyle elde edilen tuğla malzemenin yapı malzemesi ve bezeme unsuru olarak kullanılması oldukça önemlidir. (Bakırer, 1981: 8) Çünkü sadece tuğla yüzeyler üzerinde kullanılan alçı süslemenin yerini daha sonra çini süsleme alacak ve bu doğrultuda bir gelişim gösterecektir. (Wilber, 1939: 17) İlk örnekleri tuğla üzerine renkli sır kullanılmasıyla eski Mısır ve Mezopotamya'da görülmekle birlikte MÖ 3000 veya 4000'in ilk yarısında Mısır'da Sakara piramitlerinde yer alan firuze renkli örneklerin çini bezemenin kullanıldığı ilk yapı olduğu düşünülmektedir. (Yetkin, 1993: 329; Öney, 1987: 13; Arık, 2007: 26) Sırlı levhaların kökeni İslamiyet'ten önce Uygurlara kadar uzanmakta, Samarra kazılarında ele geçirilen Abbasi Dönemi'ne ait 9.yüzyıl lüster çinileri en erken tarihli İslam örnekleri arasında görülmektedir. (Aslanapa, 2006: 399; Anılmert ve Zona, 1997: 406; Arık, 2007: 27) 10.yüzyılda Abbasi devletinin gücünü yitirmeye başlamasıyla buradaki sanatçılar Mısır'da yeni kurulan Fatimi devletine giderek Abbasi etkili örnekler üretmeye başlamıştır. (Öney, 1987: 16) Karahanlı, Gazneli ve Harzemşah dönemlerinde çini süsleme mimari eserlerde asıl gelişimini göstermeye başlamışken, çininin mimarideki sürekli kullanımı İran'da ilk çini eserleri meydana getiren Büyük Selçuklularla başlamıştır. (Aslanapa, 2011: 317) Mısır'daki Fatimi devletinin yıkılmasıyla da buradaki sanatçılar İran'ın Rey, Curcan, Keşan, Sava bölgelerine giderek üretime devam etmişlerdir. (Anılmert ve Zona, 1997: 406) İran'ın farklı bölgelerine dağılan çini ustaları Büyük Selçuklu döneminde çini sanatının ve Anadolu Selçuklu çini sanatına gelişmesine büyük katkı sağlamıştır. Anadolu Selçuklu döneminde çini sanatındaki gelişmeler Moğol akınlarından kaçan doğulu çini ustalarının Anadolu'ya gelmesine bağlanmaktadır. (Öney, 1987: 18) 1071 yılında Anadolu'nun kapılarının Türklere açılmasıyla ve fetihlerle İran'da Büyük Selçuklu himayesindeki farklı zanaatlardan oluşan ustaların Anadolu'ya göç etmeye başladığı tahmin edilmekle birlikte daha sonraki dönemlerde meydana gelen Moğol akınları İran dışında farklı bölgelerdeki ustaların da Anadolu'ya göçünü hızlandırdığı düşünülebilir. Moğol istilaları sonucu Türkistan ve İran üslubunun Anadolu'da yer alan üslupla sentez oluşturarak zengin örnekler ortaya koyduğu bilinmektedir. (Yetkin, 1972: 2)

Anadolu'da en erken çini kullanımı 10.yüzyılda İstanbul'daki az sayıda Bizans yapısında görülmektedir. (Öney, 1987: 13) Ancak Bizans yapılarında çini kullanımı oldukça sınırlı sayıdadır. Anadolu'da Selçuklu dönemi yapılarında ise çini kullanımının artarak devam ettiği görülmektedir. 1243 Köseadağ savaşıyla birlikte Anadolu Selçuklu devleti yıkılma süresine girmiş ve Beylikler dönemi başlamış olup bu dönemde de Anadolu Selçuklu dönemi çini geleneği devam etmiştir. Erken Osmanlı döneminde çinicilik merkezi olan Konya yerini İznik'e bırakmıştır. (Altun, 1991: 8) Erken Osmanlı dönemi çini kullanımında renkli sır, sıraltı boyama gibi tekniklerin motif, kompozisyon ve renk bakımından yeniliklere imkan sağlaması bu dönemde Selçuklu geleneğinden farklı çinilerin üretilmesine ve çiniciliğin gelişmesine katkı sağlamıştır. Ayrıca İznik'te çini ve seramiklerde 14.yüzyıl ortalarından 15.yüzyıla kadar kırmızı, 15.yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise beyaz hamur tercih edilmeye başlanmıştır. (Öney, 2003: 699) Yapım ve bezeme tekniği ile hamur rengindeki bu değişimler Osmanlı çini sanatının gelişimine katkı sağlamıştır.

Çini üretiminde hamur, desen, renk, kompozisyon özelliklerinin değişip gelişmesinde dönemin genel beğenisi ve popüler kültürün etkisi olduğu düşünülmektedir. Osmanlı dönemi çini süslemenin kullanıldığı ilk yapının İznik Orhan İmareti olduğu bilinmektedir. (Altun, vd., 1997: 53) Selçuklular döneminde de görülen tek renk sırlı çini ve çini mozaik tekniği yanı sıra Erken Osmanlı döneminde 14.yüzyıl sonu-15.yüzyıl başlarına tarihlendirilen renkli sır (cuerda seca) tekniği çinilerde kullanılmaya başlanmıştır. (Bakır, 1999: 11) Osmanlı çini sanatında

ağırlıklı olarak seramik sanatında görülen “Haliç İşi”de denilen sıraltı teknikli mavi-beyaz çinilere 15.yüzyılın başından 16.yüzyıl başına kadar rastlanmaktadır. (Öney, 1976: 65) 15.yüzyıldan 17.yüzyıla kadar ise Baba Nakkaş, Karamemi, Saz üsluplarından oluşan sıraltı boyama bezemeli çiniler yapılarda sıklıkla tercih edilmiştir. Kanuni Sultan Süleyman döneminde en parlak dönemini yaşayan İznik çinilerinin çok talep görmesi sonucu saray dışına satışı yasaklanmıştır. (Refik, 1932: 36-43; Şahin, 1999: 33) 18.yüzyılda İznik atölyelerinin kapanmasının ardından burada bulunan ustaların bir kısmı Tekfur Sarayı’na diğer kısmı da önceleri İznik atölyelerine yardımcı olarak çalışan ve İznik atölyelerinin kapanmasıyla önemli bir çini merkezi olan Kütahya atölyelerinde çalışmaya başlamıştır. (Öney, 1976: 69; Şahin, 1999: 34) 17.yüzyılda İznik çiniciliğinin gerilemeye başlamasıyla Kütahya çiniciliği ön plana çıkmış ve 18.yüzyılda İznik’in yerini almıştır. (Demirsararlı, 2007: 329-335) Kütahya çiniciliğinde hamur ve sır kalitesinin düştüğü, mercan kırmızı rengin kahverengiye dönüştüğü, renklerde akma ve bozulmaların başladığı görülmektedir. (Öney, 1976: 69) 18.yüzyılda Kütahya dışında III. Ahmet döneminde çiniciliği tekrar canlandırmak amacıyla Nevşehirli Damat İbrahim Paşa tarafından Eyüp’te Tekfur Sarayı’nda çinilik faaliyetlerine başlanmıştır. (Sönmez, 1997: 218) Burada üretilen çiniler İznik çinileriyle benzer tarzda olmakla birlikte sarı rengin kullanılması sebebiyle İznik örneklerinden ayrılmaktadır. (Yenişehirlioğlu, 2007: 349-356) 1720-1735 yılları arasında üretim yapan Tekfur Sarayı çiniciliği Patrona Halil isyanının çıkması sonucu III. Ahmet’in tahttan indirilip Nevşehirli Damat İbrahim Paşa’nın öldürülmesiyle son bulmuştur. (Öney, 1976: 71; Sönmez, 1997: 219)

3. Çini Mozaik Teknikleri

Çini mozaik tekniği iki farklı şekilde yapılmaktadır. Bunlardan ilki harçla yapılmakta diğeri ise mozaik tekniğine benzetilmeye çalışıldığı için taklit çini mozaik tekniği olarak isimlendirilmektedir. Harçla yapılan mozaik örneklerle taklitlerine göre oldukça yoğun şekilde karşılaşılmaktadır.

3.1. Harç ile Yapılan Çini Mozaik Tekniği

Çini mozaik tekniği tek renk sırlı levhalardan oluşturulmak istenen kompozisyona uygun şekilde motiflerin kesilerek çıkartılması ve çıkarılan motiflerin sırlı yüzeyleri alta gelecek şekilde bir kalıp içerisine yerleştirilerek sırsız arka yüzeylerine harç dökülerek dondurulmasıyla yapılmaktadır. (Wilber, 1939: 19; Öney, 1976: 11) Mika, kireç, kum, kuvars gibi çeşitli katkı maddeleri yardımıyla istenilen bir yapıya ulaşan çini hamuru belli ölçülerdeki kalıplar içerisine dökülerek içerisindeki fazla suyu kaybetmeleri için kurumaya bırakılır. Kuruyan çini hamurları farklı renklerde opak sır ile kaplanarak çini fırınlarında pişirilmeye bırakılır. Tek renk sırlı çinilerden farklı şekillerde geometrik, bitkisel ve yazı motifleri keserek çıkartılır. Levhadan ayrılan bu şekiller önceden hazırlanmış olan şablonlar içerisine sırlı kısımları aşağı gelecek şekilde yerleştirilir ve kompozisyonu oluşturan tüm parçaların arka yüzeyine harç dökülerek pano haline getirilir. Tek renk sırlı levhadan kompozisyondaki parçanın boyutuna göre birden fazla şekil çıkarılabilmekle birlikte bu şekillerin sırsız arka yüzeylerinin köşe kısımları kırılarak bu yüzey pürüzlü bir hale getirilir. Taş ve seramik malzemede görülen bu şekildeki uygulamanın sebebi harcın parçaların arka yüzeyleri arasındaki bu pürüzlü yüzeylere girmesi ve panoyu daha sağlam şekilde tutmasıdır. Çini parçalarının bir levha oluşturacak şekilde birleştirilmesiyle oluşan bu teknikte levhalar yerleştirilecekleri yüzeye harç yardımıyla monte edilmektedir. Osmanlı Dönemi çini mozaik tekniğiyle yapılmış pano halindeki çinilerin harç yardımıyla yüzeye monte edildiği anlaşılmaktadır. İznik Yeşil Cami minaresinde, Bursa Yeşil Cami iç mekanında, Bursa Yeşil medrese taçkapı ve eyvan tonozunda, Bursa Yeşil Türbe’de,

Bursa Muradiye Cami'sinde, İstanbul Çinili Köşk'te harç yardımıyla monte edilmiş çini mozaik örnekler görülmektedir.

3.2. Taklit Çini Mozaik Tekniği

Tek renk sırlı levhalarda motif dışında kalan kısımların ya da tam tersi şekilde motifin kazınmasıyla yapılan bezemelere taklit çini mozaik tekniği denilmektedir. (Çeken, 2007: 20) Sır kazıma da denilen taklit çini mozaik tekniğinde sıı kazınan yüzey ya olduğu gibi bırakılmış ya da harç ile doldurulmuştur. (Ayduslu, 2013: 13) Osmanlı Dönemi taklit çini mozaik tekniğinin görüldüğü tek örnek Bursa Muradiye Cami'sinin son cemaat yerindeki pencere alınlıklarının biri içerisinde yer alan çiçek motifinin yapraklarında görülmektedir. Ancak yapılan son restorasyonda bu kısmın üzerinin kapatıldığı görülmektedir.

Bursa Muradiye Cami Pencere Alınlığı

4. Çini Kakma Tekniği

Mimari yapılarda alçı, taş ve tuğla gibi malzemeden yapılmış kompozisyonlar içerisine çini parçalarının yerleştirilerek bezemenin zenginleştirildiği görülmektedir. Genel olarak çini mozaik tekniği içerisinde değerlendirilen taş, tuğla, alçı gibi yüzeylere yerleştirilen çini parçalarının teknik açıdan kakma tekniğiyle yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu sebeple bu teknikle yapılmış bezemelerin çini mozaik değil çini kakma tekniği olarak isimlendirmenin daha doğru olacağı düşünmekteyiz.

Osmanlı Dönemine ait alçı yüzeye çini kakma örnekleri Edirne Yıldırım Cami ocak nişlerinde ve Edirne Şah Melek Cami mihrabında; taş yüzeye çini kakma örnekleri Bursa Timurtaş Paşa Cami, Bursa Yeşil Cami dış cephesinde, Bursa Yeşil Medrese'de, Bursa Selçuk Hatun Cami'sinde, Üsküp Paşa Bey Türbesi'nde, İstanbul Mahmut Paşa Türbesi'nde ve Bursa Koza Han'da görülmektedir.

5. Çini Mozaik Tekniğinin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi

Anadolu çini sanatının gelişiminin anlaşılabilmesi için Büyük Selçukluların İran'daki tuğla işçilikli eserlerinin de incelenmesi gerekmektedir. Çünkü tuğla ile oluşturulan kompozisyonların benzer örnekleri daha sonra çini ile de yapılmıştır. Çini mozaik bezemede görülen birçok motifin Türkistan ve İran'daki tuğla malzemeli örneklerde görülmesi bu iki teknik arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır. (Yetkin, 1972: 142-144) Çini mozaik tekniği tuğla ve stuko bezemenin devamı olmakla birlikte her iki bezemenin son halini yansıtmaktadır. (Wilber, 1939: 17) Özellikle tuğla ile yapılan bezemelerin gelişmesi 12.yüzyılın ikinci yarısında çini mozaik tekniğinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. (Kuban, 2010: 220)

Selçuklu dönemi çini mozaik teknikli çinilerde firuze, patlıcan moru, kobalt mavisi ve siyah renklerin kullanıldığı bilinmektedir. (Öney, 1997: 36-43) Beylikler döneminde sırlı tuğla, tek renk sırlı çiniler ve çini mozaik tekniğiyle yapılmış çinilerin dini yapılarda kullanıldığı görülmektedir. (Öney, 1989: 36) İran'da Büyük Selçuklular döneminde büyük gelişme gösteren tuğla ve stuko malzemenin yerini Anadolu'da tuğla malzeme almış olup çini mozaik tekniğinin gelişimini anlayabilmek için tuğladan sırlı tuğlaya, alçı kullanımına daha sonra ise çini malzemeye geçişin incelenmesi gerekmektedir. (Yetkin, 1972: 22-23)

Orta Asya'da çini mozaik tekniğinin ilk defa görüldüğü yerin Horasan olduğu ve bu tekniğin Horasan'dan Selçuklular aracılığıyla Anadolu'ya gelerek en gelişmiş örneklerini verdiği düşünülmektedir. (Yatman, 1942: 13) Türkistan'da Karahanlı ve İran'da Büyük Selçuklu mimarisinde çini mozaik tekniğiyle yapılmış ilk çini örnekleri de mevcuttur. (Öney, 1997: 35) Azerbaycan'ın Maraga kentinde Kümbet-i Surh'da (1147) yer alan çini mozaiklerin en erken örneklerden olduğu düşünülmektedir. (Öney, 1987: 18; Arık, 2007: 33) Bu yapı çini mozaik tekniğinin ilk basamağını oluşturmakla birlikte daha sonra ortaya çıkacak en gelişmiş çini mozaik örneklerinde öncüsüdür. (Wilber, 1939: 34-35) Kazvin Mescid-i Haydariye'de çok sert bir hamur içerisine gömülen 6 cm genişlikteki çiniler, çininin mozaik çini tekniğine doğru gelişimine bir geçiş evresi özelliği taşımaktadır. (Wilber, 1939: 32; Yetkin, 1972: 16) Ayrıca çini mozaik tekniğinin ortaya çıkmasında tek renk sırlı çinilerin kolay üretilmesi, mavi ve kobalt renkli çinilerin çoğunlukla ithal edilebilmesi yanı sıra lüster tekniğinin ikinci bir fırınlama işlemi istemesi ve maliyetinin yüksek olması etkili olmuştur. (Pope, 1938: 1326)

Çini mozaik tekniğinin gelişiminin anlaşılabilmesinde Kümbet-i Surh'tan önce yapılmış Damgan Mescid-i Cuma minaresi (1058), Türbet-i Haydariye (1100), Kazvin Mescid-i Cuma (1115), Kazvin Mescid-i Haydariye, Sin Cami (1131) minaresi ile Kirman Hoca Atabek Türbesi ve Kümbet-i Surh'tan sonra yapılmış Maraga Mümine Hatun Kümbeti (1186) ve Kümbet-i Kabus (1196) yapılarının incelenmesi önemli bir yere sahiptir. (Wilber, 1939: 30-40) Bu yapılarda önce tuğla malzeme ile yapılmış bezemelerde daha sonra tuğla kompozisyon içerisinde tek renk sırlı çini parçalarının da kullanılmaya başlanarak zenginleştiği görülmektedir. Kümbet-i Surh'tan önceki yapılarda yer alan bezemeler çini mozaik tekniğine hazırlık dönemi örneklerini oluşturmaktadır. Kazvin Mescid-i Haydariye Cami'nde harca gömülmüş çini örnekleri ile Sin Cami minaresinde çini parçalarıyla oluşturulmuş yazı şeridinden oluşan bir bezeme yer almaktadır. (Wilber, 1939: 32-33) Kümbet-i Surh'ta küçük çini parçaların birleştirilmesiyle oluşan çini mozaik örnekler görülmeye başlamakla birlikte Mümine Hatun Kümbeti'nde çini parçaları daha geniş alanlarda kullanılmaya başlamış ve daha sonraki uygulamalarda bu yapıdaki tuğla kısımların da çini parçalarıyla bezendiği görülmüştür. (Yetkin, 1972: 20)

Anadolu Selçuklu döneminde tarihi bilinen en eski Selçuklu çinilerinin 1120 tarihli Konya'daki Alaaddin Cami'sinde kullanıldığı düşünülmektedir. (Aslanapa, 1949a:1) Kümbeti Kabus ile yakın tarihlerde yapılmış olan Alaaddin Cami'sinde yer alan bezemeler kompozisyon bakımından benzerlik göstermektedir. Anadolu'da ilk çini kakma bezeme ise Divriği Kale Cami'sinde (1180-81) görülmektedir. (Ayduslu, 2012: 20, 31) Anadolu'da çini mozaik tekniğinin asıl gelişimi 13.yüzyılda Anadolu Selçukluları döneminde olmakla birlikte Moğol istilası sonucu İran'da bu dönemde çini mozaik tekniğinin gelişimini takip etmek zorlaşmaktadır. (Yetkin, 1972: 14) Ayrıca Anadolu Selçuklu mihraplarında çini mozaik teknikli çinilerin kullanılması döneminin ilk özgün örnekleri olmakla birlikte İslam sanatında Anadolu'ya ait bir özellik olarak ortaya çıktığı düşünülmektedir. (Öney, 1997: 37; Öney, 1976: 27) Mozaik çinilerde tek renk sırlı levhalar renklerine göre uygun ısıda fırınladığı için renkler oldukça parlak ve kaliteli bir görünüme sahiptir. (Aslanapa, 1965: 11; Pope, 1938: 1326) Çok zor ve ustalık isteyen bir teknik olan çini mozaik tekniği ayrı parçaların birleştirilmesi yerine tek bir levha üzerinde yapılmasına imkan sağlayan renkli sır (cuerda secca) tekniğinin ve sıraltı boyama tekniklerinin tercih edilmeye başlaması sonucu önce kullanım alanı azalmış ve 1472 tarihli İstanbul Çinili Köşk'te son kez kullanılmıştır. Özellikle renkli sır tekniğinin ilk

örneklerinin çini mozaik tekniği ile yapılmış çinilerle birlikte kullanıldığı ve çini mozaik tekniğinde bir yenilik olarak Osmanlı döneminde sarı renginde görüldüğü anlaşılmaktadır.

6. Osmanlı Dönemi Çini Mozaik Teknikli Örnekler

Osmanlı döneminde çini sanatının çok yönlü bir şekilde gelişim gösterdiği görülmektedir. Bu gelişim yapım tekniği başta olmak üzere motif, renk ve kompozisyonlardadır. Çini mozaik ve kakma tekniklerinin Osmanlı Dönemindeki son görüldüğü örnekler ise çini sanatının gelişiminde oldukça önemli bir yere sahiptir. Osmanlı mozaik çini teknikli örnekleri Bursa, İznik, Edirne, İstanbul ve Üsküp'te yapıların çeşitli kısımlarında yer almaktadır.

İznik Yeşil Cami: 1378-79/1391-92 yılları arasında yapılan yapının oldukça yoğun bezemeli minaresinde çini mozaik tekniğiyle yapılmış çinilerle karşılaşılmaktadır. (Koyunluoğlu, 1935: 160) Minarenin pabuç kısmı mermer malzemeden yapılmış olup gövde kısmının en altında çini mozaik tekniğiyle yapılmış birinci çini kuşak alttan halat bükümü üstten zencirek motifinden oluşan silmelerle sınırlandırılmıştır. Silmelerle sınırlandırılan bu kuşak içerisinde siyah renkli zemin üzerine firuze renkli olarak petek şeklinde dizilmiş altıgenler, altı kollu yıldız ve dokuzgenlerden oluşan bir kompozisyon yerleştirilmiştir. Çini mozaik tekniğiyle yapılmış kuşağın üst kısmında sırlı tuğlalarla yapılmış bezemelerin üzerinde tuğla silmelerle sınırlandırılmış dar kuşak içerisinde simetrik ve asimetric şekilde yerleştirilen altıgenlerden oluşan ikinci çini mozaik kuşak yer almaktadır. Bu kuşağın hemen üzerinde ise üçüncü çini mozaik teknikli altıgen ve dörtgenlerin yatay ve dikey şekilde yerleştirilmesiyle oluşan geometrik bezeme yer almaktadır. Şerefe kısmında üç sıra mukarnastan orta bulunan mukarnas sırası üzerinde sekiz kollu yıldız ve sekizgenlerden oluşan geometrik bezemeli dördüncü çini mozaik teknikli kuşak bulunur. Minarenin petek kısmında ise zikzaglardan oluşan sırlı tuğla bezemeler bulunmaktadır. İznik Yeşil Cami minaresinde yer alan çini mozaik çinilerde zemin koyu ve motif açık renklerle yapılarak zıtlık sağlanmış ve geometrik kompozisyonlar vurgulanmıştır.

İznik Yeşil Cami Minaresi

Bursa Yeşil Cami: 1419 yılında yapılmış olan yapının dış cephesinin doğu, güney ve batı alt pencerelerinde, iç mekanında ise mihrapta, güneyde mihrabın yer aldığı çıkıntılı ibadet mekanı ile orta sofanın doğu ve batısındaki tabhane ve eyvanlarda alt sıra pencerelerini içine alacak şekilde, müezzin mahfilinin doğu ve batı kısmıyla müezzin mahfiline açılan pencere alınlıklarının tavan ve yan kısımlarında, giriş eyvanının her iki yanındaki duvarlarda; üst katta tabhane odaları duvarlarında, şahnişlerde ve hünkar mahfilinde yoğun çini kullanımı görülmektedir. Yapıda yer alan çini bezemeleri Muhammed Mecnun ve Tebrizli ustalar tarafından yapıldığı bilinmektedir. (Tüfekçioğlu, 2001: 135; Beşbaş ve Denizli, 1983: 218) Yapının dış cephesinde ibadet mekanının güneyinde yer alan pencere açıklıkları çevresinde; iç mekanında giriş katta müezzin mahfili ve müezzin mahfiline açılan pencere açıklıklarının tavanında ve müezzin mahfilinde yer alan kemer aynalarında; üst katta ise doğu ve batıdaki şahnişler ile hünkar mahfilinin kuzey ve güneyinde yer alan kemer aynalarında çini mozaik teknikli bezemeler yer almaktadır.

Bursa Yeşil Cami müezzin mahfilleri tavan kısımlarında her iki ucu turkuaz renkli şeritle çevrili bordür içerisinde palmet, rumi ve altı yapraklı natüralist çiçeklerin birbirine kıvrım dallarla bağlanmasıyla oluşan bir kompozisyon yer almaktadır. Bordürün çevrelediği iç kısma merkezi tam kare alanın orta noktasına gelen iç kısmında birbirini tekrar eden palmet motiflerinden oluşan daire şeklinde bir bordür yerleştirilmiştir. Daire şeklindeki bordür ile dış kısmı çevreleyen kare bordür arasında kalan kısımda palmet, rumi, hatayi, yaprak, gonca, natüralist çiçek motiflerinin kıvrım dallarla birbirine bağlanmasıyla oluşan oldukça iç içe bir kompozisyon; daire şeklindeki bordürün iç kısmında ise merkezde asimetrik şekilde yerleştirilmiş oniki kollu yıldız ve bu yıldızı çevreleyen üç ayrı kompozisyonun iç içe geçmesiyle oluşan bezemeler yer almaktadır. Birinci kompozisyon palmet rumi motiflerinden;

ikincisi palmet, rumi, ortabağ ve kıvrım dallardan; üçüncüsü ise palmet, rumi ve şemse motifini andıran bezemelerden oluşmaktadır. Bu üç farklı kompozisyon birbirleri arasında kalan boş yüzeylere yerleştirilerek hem kompozisyon zenginleştirilmiş hem de daire bordürle sınırlandırılan alan vurgulanmıştır. Bu kısımda yer alan çinilerde mavi tonları, sarı, yeşil, kırmızı, beyaz, turkuaz, siyah lacivert renkleri yanı sıra altın yaldızlı örneklerde görülmektedir.

Bursa Yeşil Cami Doğu ve Batı Müezzin Mahfili Tavan Çinileri

Bursa Yeşil Cami doğu ve batı müezzin mahfillerine açılan pencerelerin tavan kısımlarında oldukça iç içe bitkisel bezemeler yer almaktadır. Müezzin mahfillerinin tavan kısmında dıştan siyah içten sarı ince birer şeritle sınırlandırılmış bordür içerisinde sülüs yazı rumi, gonca ve natüralist bitkisel motiflerinden oluşan bezemeler yer almaktadır. Sülüs yazılı kısımda batıdaki çinide Esmâ'ül Hüsna'da yer alan Allah'ın sıfatları olan “Güç Allah'ındır”, “Şeref Allah'ındır”, “Heybet Allah'ındır”, “Büyüklik Allah'ındır”; doğudaki çinide “Lailaheillallah”, “Allahuekber”, Süphanallah” ve Elhamdülillah” ibareleri yer almaktadır. (Yıldırım, 2007: 29) Bırdürün çevrelediği iç kısımda ise palmet, rumi, yaprak, çiçek, kozalak benzeri ve dört kollu yıldızvari bezemelerden oluşan bir kompozisyon görülmektedir. Bu motiflerde turkuaz, kırmızı, yeşil, siyah, beyaz renkli ve altın yaldızlıdır.

Bursa Yeşil Cami Doğu ve Batı Müezzin Mahfillerine Açılan Pencerelerin Çini Tavanları

Bursa Yeşil Cami müezzin mahfili kemer aynalarında dıştan lacivert içten sarı ince birer şeritle sınırlandırılan enine dikdörtgen alan içerisinde palmet, rumi, hatayi, gonca, natüralist çiçekler ve yıldızvari motiflerin kıvrım dallar ve ortabağlar ile birbirine bağlanmasıyla oluşan oldukça iç içe bir kompozisyon yer almaktadır. Kemer aynalarında lacivert, yeşil, turkuaz, kırmızı, siyah, beyaz renkli ve altın yaldızlıdır.

Bursa Yeşil Cami Müezzin Mahfili Batı ve Doğu Kemer Aynalarında Yer Alan Çiniler

Bursa Yeşil Cami hünkar mahfilinin kuzeyinde ve güneyinde yer alan kemer açıklığının aynalık kısmı altın yaldızlı bir şeridi iki yandan çevreleyen lacivert renkli birer şeritle sınırlanmaktadır. Şeritlerin çevrelediği iç kısımda ise içte küçük boyutlu ve kol açıklığı geniş, dışta büyük boyutlu kol açıklıkları dar iki on iki kollu yıldızın birbirine çapraz şekilde yerleştirilmesiyle oluşan bir bezeme görülmektedir. Bu geometrik şekillerden devam ettirilen asimetrik altıgen, beşgen ve altı kollu yıldızlardan oluşan oldukça iç içe bir kompozisyon dikdörtgen pano içerisinde tekrar edilmektedir. Kompozisyonda yer alan çiniler lacivert, koyu yeşil, beyaz, siyah, turkuaz renkli ve altın yaldızlıdır. Kuzeydeki kemer açıklığı daha sıkışık ve yoğun, güneydeki ise daha büyük ve sade şekilde bezenmiştir.

Bursa Yeşil Cami Hünkar Mahfilinin Kuzey ve Güney Kemer Aynalarında Yer Alan Çini Mozaikleri

Bursa Yeşil Cami kuzeydoğu ve kuzeybatıda yer alan şahnişlerin duvarlarını kaplayan çinileri çevreleyen bordürlerde ve sivri kemerli kapı açıklıklarının tepe kısmında çini mozaik tekniğiyle yapılmış bezemeler yer almaktadır. Şahnişlerin duvarlarını kaplayan bordürler ile sivri kemerli kapı açıklığını birbirine ters yöne bakar şekilde yerleştirilen ok ucu motiflerinden oluşan bir bordür çevrelemektedir. Sivri kemerli kapı açıklığının ok ucu motifleriyle çevrelenen üçgen köşe kısımlarında ise rumi motiflerinden oluşan iki kıvrım dalın birbirini sarmasıyla oluşan bezemeler yer almaktadır.

Bursa Yeşil Cami Kuzeydoğu ve Kuzeybatı Şahniş Kapı Açıklığı ve Duvar Çini Mozaikleri

Bursa Yeşil Medrese: Yapının taçkapı kavsarası ve iç mekanında batı eyvanını örten aynalı tonoz üzerinde çini mozaik tekniğiyle yapılmış bezemeler yer almaktadır. Taçkapı kavsarası ve eyvanın aynalı tonozunda enine dikdörtgen turkuaz ve lacivert renkli çinilerin birleşmesiyle oluşan çini mozaik bezemeler görülmektedir. Bu bezemeler renkli sır tekniğiyle yapılmış bordürlerle çevrenmektedir.

Bursa Yeşil Medrese Eyvan Aynalı Tonozu ve Taçkapı Kavsarası Çini Mozaikleri

Bursa Yeşil Türbe: 1421 yılında yapılan yapının dış cephesinde ikinci sıra sivri kemerli penceresinin alt kısmında enine dikdörtgen bordürde; iç mekanda ise pencere açıklıklarının tavan kısmında ve kuzeyde yer alan dilimli kemerin karın kısmında çini mozaik tekniğiyle yapılmış bezemeler yer almaktadır. (Koyunluoğlu, 1935: 146; Ayverdi, 1972: 109) Dış cephede ikinci sıra pencere açıklıklarının alt kısmında renkli sır teknikli bordürle çevrenen enine dikdörtgen panonun iç kısmında onikigenin orta noktasına yerleştirilen altı kollu yıldızın kolları arasındaki kısımlara yerleştirilen onikigenlerden oluşan bir kompozisyon tekrarlanmaktadır. Bu çini parçalarında turkuaz, lacivert ve beyaz renklerinin kullanıldığı görülmektedir. Türbenin iç mekanında pencere alınlıklarında yer alan çinilerde silmelerle sınırlandırılmış alan içerisine merkezde daire şeklinde şeritle sınırlandırılan alanda palmet, yaprak, ortabağ ve sekiz yapraklı bitkisel bir bezemelerden oluşan bir kompozisyonun kıvrım dallarla birbirine bağlandığı görülmektedir. Merkezde yer alan daire ile kare silmeler arasında kalan dört köşede tepe kısmına palmet yerleştirilmiş bir damla motifi içerisinde ortabağ ve yaprakların kıvrım dallarla birbirine bağlanmasıyla oluşan bezemeler yer almaktadır. Köşe kısımlarda yer alan damla motifleri arasında kalan kısımlarda da gül motifini andıran natüralist bir çiçek bulunmaktadır. Aynı kompozisyona sahip pencere açıklıkları tavan kısmında yer alan bezemelerin renk kullanımlarında ise farklılıklar görülmektedir. Bu çiniler yeşil, siyah, turkuaz, beyaz renklidir. Yapının kuzey kısmında yer alan dilimli kemerli açıklığın karı kısmında zemine kadar rumi ve sitleze palmet motiflerinden oluşan bezemeler kıvrım dallarla birbirine bağlanmaktadır.

Bursa Yeşil Türbe Dış Cephe, Pencere Tavan ve Dilimli Kemer Açıklığı Çini Mozaikleri

Bursa Muradiye Cami: 1424-26 yılları arasında yapılan yapının dış cephesinde son cemaat yerine açılan kuzey pencere alınlıklarında ve taçkapının aynalı kemer köşeliklerinde çini mozaik bezemeler yer almaktadır. (Baykal, 1950: 39; Koyunluoğlu, 1935: 172)

Taçkapının batısında yer alan kalemişi bezemeli pencere alınlığının yan kısmında dıştan lacivert içten beyaz renkli bir şeritle çevrelenen sivri kemerli pencere alınlığı içerisinde on yapraklı bir çiçek motifi çevresinde oniki kollu yıldız ve beşgenlerden oluşan kompozisyon tekrarlanmaktadır. Geometrik bezemeli pencere alınlığında sarı, lacivert, turkuaz, beyaz renkli çiniler kullanılmaktadır. Taçkapının hemen doğusunda yer alan dıştan lacivert içten beyaz şeritle sınırlandırılan sivri kemerli pencere alınlığında palmet, rumi, şakayık, ortabağ, gül goncasi ve yapraklardan oluşan bezemelerin kıvrım dallarla birbirine bağlanmasıyla oluşan bir bitkisel kompozisyon yer almaktadır. Bitkisel bezemeli bu alınlıkta sarı, turkuaz, lacivert, beyaz, yeşil, siyah renkler kullanılmıştır. Bitkisel bezemeli alınlığının yan kısmında yer alan sivri kemerli alınlıkta ise taçkapının batısında yer alan geometrik kompozisyon benzeri oniki kollu yıldız ve beşgenlerden oluşan geometrik bir kompozisyon yer almaktadır. Bu kompozisyonda ise siyah, turkuaz, lacivert ve beyaz renkleri tercih edilmiştir.

Bursa Muradiye Cami Son Cemaat Yerine Açılan Çini Mozaik Pencere Alınlıkları

Yapının taçkapısının aynalı kemerli girişinin üst kısmında bulunan dıştan içe doğru turkuaz, lacivert, beyaz renkli şeritlerle sınırlandırılmış “U” şeklindeki alan içerisine palmet, rumi, hatayi, gonca, natüralist çiçek ve yaprak motiflerinin kıvrım dallarla birbirine

bağlanmasıyla oluşan bir kompozisyon yer almaktadır. Bu kompozisyon ile bitkisel bezemeli sivri kemerli pencere alınlığında yer alan kompozisyonun oldukça benzer olduğu görülmektedir. Aynalı kemer açıklığı üzerinde yer alan bu çiniler turkuaz, lacivert, sarı, beyaz renklidir.

Bursa Muradiye Cami Aynalı Kemer Açıklığı Üzerindeki Çini Mozaikler

İstanbul Çinili Köşk: 1472 yılında yapılan yapının dış cephesinde arkeoloji müzesine bakan giriş kısmında ve Gülhane parkına bakan arka kısmında; iç mekanın da ise Haliç’e bakan oda içerisinde yer alan iki niş içerisinde ve eski Şark Eserleri Müzesi’ne bakan eyvanın kemer karnında çini mozaik tekniğiyle yapılmış bezemeler görülmektedir.

Çinili Köşk’ün giriş eyvanının önünde bulunan revakın sivri kemerleri ile çatı saçağı arasında kalan kısımda enine dikdörtgen beş simetrik pano içerisinde beyaz, lacivert ve turkuaz renkli çinilerden oluşan zikzak şeklinde bezemeler yer almaktadır. Revakın iç kısmında giriş kapısına simetrik olarak örtü sistemine yerleştirilmiş iç yüzeyinde sekiz yapraklı çiçek, lotus, palmet, ortabağ, yaprak motiflerinin kıvrım dallarla birbirine bağlanmasıyla oluşan bitkisel bir kompozisyonun yer aldığı sekiz kollu bir yıldız yerleştirilmiştir.

İstanbul Çinili Köşk Revakı Çini Mozaikleri

Yapının giriş eyvanı dıştan dikdörtgen içten sivri kemerli birer taş silme ile sınırlandırılmıştır. Dışta yer alan dikdörtgen ve iç kısımda bulunan sivri kemerli silme arasında kalan kısımda “T” şeklinde bezemelerin tekrarlanmasıyla oluşan bir kompozisyon er almaktadır. Taş silmenin çevrelediği sivri kemerli giriş eyvanını köşe kısmı pahlanmış olup bu kısma palmet, gonca, nilüfer çiçeği, yaprak ve bitkisel bezemelerden oluşan kompozisyonlar ile kufi

tarzda yazılan “Allah” ve “Ahad” kelimelerinden oluşan bir kompozisyonun kıvrım dallarla birbirine bağlandığı bir bordür yerleştirilmiştir. (Öz, 1953: 13) Giriş eyvanının kapı açıklığı üzerinde yatay şekilde sivri kemerin pahlanmış uç kısmına kadar devam eden yatay şekilde dikdörtgen kuşak içerisinde celi sülüs ve nesir halinde yapının Farsça tarih kitabesi ve manzum bir methiye yer almaktadır. (Konyalı, Tarihsiz: 25-26; Süheyl ve Sözer, 1943: 81; Öz, 1953: 11) Kitabe kuşağının alt ve üst kısmında kalan yüzeyde örgü benzeri geçme, birbirine çapraz kademeli olarak yerleştirilmiş “/” şeklinde bezemeler görülmektedir. Eyvanı oluşturan sivri kemerin karın kısmında kitabe kuşağında sonlanan yüzey üzerinde simetrik şekilde karşılıklı ikişer kufi tarzda “Tevekkülî alâ Halikî” (Tevekkül beni yaratanadır) ibaresi yazmaktadır. (Öz, 1953: 13; Konyalı, Tarihsiz: 25)

İstanbul Çinili Köşk Giriş Eyvanı Çini Mozaikleri

Yapının eyvanlı giriş kapısının her iki yanında yatay “L” şeklinde giriş cephesinin tamamını dolaşan kuşak içerisinde sekiz kollu yıldız, dörtgen ve “S” şeklinde bezemelerden oluşan kompozisyonları tekrarlanmaktadır. Bu kuşağın sonlandığı giriş cephesinin her iki kenarında bulunan çıkıntılı kısımda dikey dikdörtgen kuşak içerisinde sekiz kollu yıldız, altıgen, üçgen ve geçmeler ile kufi tarzda yazılmış “Ali” isminden oluşan bir kompozisyon görülür.

İstanbul Çinili Köşk Çini Mozaik Yan Kuşakları

Giriş eyvanının her iki yanına yerleştirilen birer sivri kemerli nişin dıştan içe doğru turkuaz, siyah ve beyaz renkli birer şeritle sınırlandırılan köşe kısımları içerisinde merkezde daire içerisinde kufi tarzda yazılmış dörder “Muhammed” ve “Ali” isimleri yazmakta çevresinde ise palmet, rumi, gonca, ortabağ, yaprak ve natüralist çiçeklerden oluşan bezemelerin kıvrım dallarla birbirine bağlanmasıyla oluşan bitkisel bir bezeme yer almaktadır.

İstanbul Çinili Köşk Giriş Cephesi Niş Köşelikleri Mozaik Çinileri

Çinili Köşk’ün Gülhane parkına bakan arka cephesinde dikdörtgen çerçeveyeyle sınırlandırılmış sivri kemerli ikinci sıra pencere köşeliklerinde çini mozaik tekniğiyle yapılmış bitkisel bezemeler yer almaktadır. Bu pencere köşeliklerinde dört farklı kompozisyonun değişimli olarak kullanıldıkları görülmektedir. Oldukça iç içe ve yoğun bezemeli iki pencere alınlığında palmet, rumi, hatayi, gonca ve yaprak motiflerinden oluşan natüralist bitkilerle zenginleştirilmiş bezemeler yer alırken daha sade şekilde bezenmiş diğer iki pencere köşeliğinin birinde şakayık motifli çevresinde kıvrım dallar üzerine yerleştirilmiş yapraklardan diğerinde ise üç yapraklı silitize bitkisel bir çiçeğin kıvrım dallarla birbirine bağlanmasıyla oluşan bitkisel kompozisyonlar yer almaktadır. Bu bitkisel kompozisyonlarda yer alan çini parçaları turkuaz, lacivert, beyaz, sarı, siyah renklidir.

İstanbul Çinili Köşk Arka Cephesi Çini Mozaikleri

Yapının iç mekanında Haliç'e bakan sağ odada yer alan iki niş içerisinde altı kollu yıldız ve onikigenlerden oluşan geometrik bir kompozisyon yerleştirilmiştir. Kompozisyonda beyaz, siyah ve turkuaz renkler kullanılarak boyut ve derinlik algısı verilmeye çalışılmıştır. İç mekanda Eski Şark Eserleri Müzesi'ne bakan eyvanın sivri kemer açıklığının karın kısmında ise kademeli şekilde iç içe yerleştirilen dörtgenlerle oluşturulan geometrik bir kompozisyon görülmektedir.

İstanbul Çinili Köşk Nişleri

7. Osmanlı Dönemi Çini Kakma Teknikli Örnekler

Bursa Timurtaş Paşa Cami: 14.yüzyılın sonlarında yapılan yapının dış cephelerinin doğu ve batısında yer alan birer pencere alınlığında taş ve tuğla yüzey üzerine çini kakma tekniği görülmektedir. (Beşbaş ve Denizli, 1983: 44) Sivri kemerli pencere alınlıklarında turkuaz renkli kare ve dikdörtgen forma sahip asimetrik çini parçalarından dört yana doğru çarkıfelek motifini andıran kısa kenarları eğik şekilde tuğla malzemeli birer dikdörtgen yerleştirilmiş ve bu kompozisyon tekrarlanmıştır. Çarkıfelek motifini andıran kompozisyonlar arasında kalan kısımlarda ise dört kollu yıldızvari kompozisyonlar oluşmuştur.

Bursa Timurtaş Paşa Cami Pencere Alınlığı

Edirne Yıldırım Cami: 14.yüzyıl sonlarında yapılmış olan yapının iç mekanında güneydoğuda yer alan tabhane bölümünün kuzey, kuzeydoğuda yer alan tabhane bölümünün ise güney cephesinde yer alan ocak nişi üzerinde alçı içine çini kakma tekniğiyle yapılmış birer kompozisyon yer almaktadır. (Aslanapa, 1949a: 2; Kuran, 1964: 419; Peremeci, 1940: 54) Yapıda acak nişleri dışında tabhane duvarlarının da zengin çini bezemelere sahip olduğu ve bu çinilerin 1877-78 Rus işgali sırasında tahrip edildiği bilinmektedir. (Osman, 1920: 34; Aslanapa, 1949a: 2) Caminin ocak nişlerinin üzerinde yer alan alçı bezemenin dışında içine yeşil renkli çini parçaları kakılmış birbirini çapraz şekilde kesen çizgilerden oluşan bir bordür yer almaktadır. Bordürün çevrelediği kare pano içerisinde ise merkezde sekiz yapraklı çiçek motifi, bu motifi içine alan oniki kollu yıldız ve yıldızın kollarının uç kısımlarına yerleştirilen birer ok ucu motifinden oluşan dört kompozisyon yer almaktadır. Dört kompozisyon arasına yerleştirilen çizgiler kare panonun merkezinde birleşerek bir sekizgen oluşturmuş ve sekizgeni meydana getiren çizgiler de haçvari bir şekle dönüşmüştür. Kare panoların iç kısmında yer alan oniki kollu yıldızların kollarının iç kısmında da koyu yeşil renkli çini parçaları kakılmıştır.

Edirne Yıldırım Cami Kuzeydoğu ve Güneydoğu Tabhane'sinde Yer Alan Ocak Nişleri

Bursa Yeşil Medrese: 1418-20 yıllarında yapılmış olan yapının dış cephe pencere alınlıkları üzerinde farklı şekillerde çini kakma tekniğiyle yapılmış kompozisyonlar yer almaktadır. (Beşbaş, Denizli, 1983: 318; Baltacı, 1976: 491) Yapının güney, kuzey doğu ve batı dış cephe sivri kemerli pencere alınlıklarında kare, dörtgen, üçgen, “H” ve “L” şeklinde geometrik bezemelerden oluşan kompozisyonlar yer almaktadır. Pencere alınlıklarında çini parçaları taş yüzey üzerine dökülen ince harç üzerinde aynı şekli oluşturacak şekilde belli aralıklarla simetrik olarak yerleştirilmiştir.

Bursa Yeşil Medrese Kakma Çinili Pencere Alınlıkları

Bursa Yeşil Cami: Yapının dış cephede ibadet mekanının güneyinde iki pencere açıklığı çevresinde turkuaz renkli yarım şemse ve palmet motifinin birleşimini andıran kompozisyonların tekrarlanmasıyla oluşan çini kakma bezemeler yer almaktadır.

Bursa Yeşil Cami Pencere Kenarındaki Kakma Çiniler

Bursa Muradiye Cami: Yapının son cemaat yerinin doğusunda yer alan enine dikdörtgen panoda ve çevresinde, kuzeyinde sivri kemerli açıklıklar arası ile üzerinde, batısındaki dikdörtgen panoda ve giriş kapısının batısında turkuaz renkli çinilerin kakılmasıyla oluşan bezemeler yer almaktadır. Son cemaat yerinin doğu kısmında kemer açıklığı üzerinde yer alan dikdörtgen pano içerisinde daire ve elips şekilleri panonun yan kısmında kalan alanlarda ise damla motifi şeklinde lacivert ve turkuaz renkli çini kakma bezemeler yer almaktadır. Çini parçaları taş ve tuğla malzeme arasında kalan harçlı kısımlar üzerine gömülmüştür. Yapının son cemaat yeri kuzey kemer açıklıkları ile çatı saçağı arasında kalan kısımda enine dikdörtgen olarak yerleştirilmiş üç simetrik pano içerisine tuğla malzeme ile oluşturulan altı kollu yıldız ve onikigenlerden oluşan kompozisyon arasında kalan kısımlara turkuaz renkli çini parçaları, sivri kemerler arasına da dörtgen şeklinde turkuaz renkli kakma çiniler yerleştirilmiştir. Son cemaat mekanının batısında yer alan dikdörtgen pano içerisinde tuğla ve taş malzemeye oluşturulan

kompozisyon arasında kalan kısımlara bezemeye boyut kazandırmak için turkuaz renkli çini parçaları kakılmıştır.

Bursa Muradiye Cami Son Cemaat Yeri Kuzey ve Batı Revakları Kakma Çinileri

Caminin giriş kapısının batı kısmında kapı menteşesini andıran biri tam diğeri yarım şeklindeki turkuaz renkli iki çini parçasının herhangi bir kompozisyon oluşturmayacak şekilde yüzeye kakıldığı görülmektedir. Bu kısımda çini parçaları dışında farklı renk tonunda kabara şeklinde bir bezemenin de yer alması ve bu kısımda yer alan taş kaplama malzemelerin oldukça çeşitlilik göstermesi bu kısımdaki çini kakmaların yüzeydeki ufak deformasyonları kapatmak için kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir.

Bursa Muradiye Cami Son Cemaat Yeri Doğu Revakı ve Giriş Kapısının Batısında Kakma Çiniler

Edirne Şah Melek Cami: 1429 yılında yapılan yapının mihrabında alçı malzemeyle yapılmış kompozisyon içerisinde turkuaz renkli çini parçalarının kakılmasıyla oluşan bir bezeme er almaktadır. Mihrabı kaplayan çinilerin daha sonraki dönemlerde geometrik kompozisyonlardan oluşan alçı ile sıvanmış olduğu da bilinmektedir. (Aslanapa, 1949b: 103) Mihrabın mukarnas kavsarasının köşelerindeki kısımlarda oniki, sekiz ve beş kollu yıldızlar ile ok ucu motiflerinden oluşan geometrik kompozisyon tekrarlanmaktadır. On iki ve sekiz kollu yıldızların kollarının iç kısmında, beş kollu yıldız ve ok ucu motiflerinin ise tüm iç yüzeyinde

turkuaz renkli çini parçaları yer almaktadır. Bu çini parçalarının ve alçı yüzeyin ise restorasyon sırasında boyandığı ve çini parçalarının boyalı bir yüzey şeklinde görüldüğü anlaşılmaktadır.

Edirne Şah Melek Cami Mihrabı Kakma Çinileri

Bursa Selçuk Hatun Cami: 1450 yılında yapılan yapının son cemaat yerinin revak kemerlerinden birinde taş yüzey üzerine çini parçalarının kakılmasıyla oluşan bir bezeme yer almaktadır. (Koyunluoğlu, 1935: 167; Tüfekçioğlu, 2001: 289) Son cemaat yerinin orta kısmında yer alan aynalı kemer açıklığının üzerinde bulunan sivri kemer alınlığının iç yüzeyinde üçgen patlıcan moru renkli çini parçalarının taş yüzey üzerinde altıgen şekiller oluşturacak şekilde dizilmesiyle oluşan bir geometrik kompozisyon yer almaktadır. Altıgen şekli köşe kısımlarına yerleştirilen üçgen çini parçalarıyla birlikte altı kollu yıldız şeklini oluşturmaktadır.

Bursa Selçuk Hatun Cami Revak Kemerleri Kakma Çinileri

Üsküp Paşa Bey (Alaca) Türbesi: 15.yüzyılın ortalarında yapıldığı düşünülen türbenin dış cephesinde çokgen kasnak kısmı üzerinde ve ikinci sıra pencere açıklıklarını içine alan sivri kemerin köşe kısımlarında turkuaz ve lacivert renkli kakma çiniler yer almaktadır. (Özer, 2006: 113) Türbenin çokgen kasnak kısmı üzerinde birbirini tekrar eden petek şeklinde dizilmiş altıgenlerin merkez noktasında iki çapraz ve bir yatay çizginin kesişmesiyle oluşan geometrik kompozisyon görülmektedir. Kompozisyonu oluşturan çapraz, dikey çizgiler ile altıgenlerin çerçeve kısımları taş malzemeli olup arada kalan kısımlara çokgen kasnağın bir köşesinde lacivert diğer köşesinde turkuaz renkli olarak tekrar eden çini parçaları kakılmıştır. Yapının ikinci sıra pencerelerini çevreleyen sivri kemerli silmelerin köşe kısımlarında lacivert ve turkuaz renkli üçgen parçalarının kakılmasıyla oluşmuş altı kollu bir yıldız ile yine üçgen çini parçalarıyla oluşturulan altı yapraklı bir çiçek motifi yer almaktadır.

Üsküp Paşa Bey (Alaca) Kubbe Kasnağı ve Pencere Köşelikleri Türbesi Kakma Çinileri

İstanbul Çinili Köşk: Yapının arka cephesinde tuğla ve sırlı tuğla bezemelerin arasında kalan kısımlarda turkuaz, lacivert tek renkli, üzerinde dört kollu yıldız veya çok yapraklı çiçek motifi bulunan çini mozaik (?) küçük kare çini parçalarının kufi tarzda giriş cephesinde de yer alan “Ali” ve “Muhammed” (?) yazısının aynısını oluşturacak şekilde tuğla yüzeye kakıldığı anlaşılmaktadır.

İstanbul Çinili Köşk Arka Cephesi Kakma Çinileri

İstanbul Mahmut Paşa Türbesi: 1473-74 yılında yapılan yapının çokgen gövdeli dış cephesinin ilk sıra pencereleri üzerinden başlayıp ikinci sıra pencerelerini de içine alacak şekilde çatı saçağına kadar devam eden kısımlarda turkuaz ve lacivert renkli çini kakma bezemeler yer almaktadır. (Ayverdi, 1953: 185; Daş, 2003: 306) Çokgen gövdeli türbenin ikinci sıra pencerelerini “U” şeklinde çevreleyen kuşak içerisinde dört, beş ve sekiz kollu yıldızların tekrarlanmasıyla oluşan geometrik bir kompozisyon yer almaktadır. “U” şeklindeki kuşak içerisinde yer alan dört ve beş kollu yıldızlar ile sekiz kollu yıldızların sadece kol kısımlarında kakma çini parçaları görülmektedir. Sivri kemerli ikinci sıra pencerelerinin köşelik kısmına taş yüzeyde beş kollu yıldız motifi oluşacak şekilde çini parçaları yerleştirilmiş olup pencere her iki uçtan turkuaz renkli bir şeritle sınırlandırılan iç kısmında iki beşgenin birleşmesiyle oluşan bir şeklin tekrarlandığı dikdörtgen bir bordür çevrelemektedir. Bu bordür içerisinde yatay olarak yerleştirilen çini parçalarla aynı kompozisyon taş yüzeyde dikey şekilde görülmektedir. Pencerelerin alt kısmında turkuaz renkli bir şeritle sınırlandırılan dikdörtgen pano içerisinde ise altı kollu yıldız ve onikigenlerin tekrarlanmasıyla oluşan geometrik bezeme yer almaktadır. Altı kollu yıldızların tamamı ile onikigenlerin ise kesiştiği kısımlara turkuaz ve lacivert çini parçalarının kakıldığı görülmektedir. Kopan ve dökülen çinilerden hamur renklerinin açık kahverengi tonlarında olduğu anlaşılmaktadır.

İstanbul Mahmut Paşa Türbesi Dış Cephesi Kakma Çiniler

Bursa Koza Han: Yapının dışa çıkıntılı giriş eyvanının yuvarlak kemer açıklıklarının üçgen köşeliklerinde beşgen, sekiz ve on kollu yıldızlardan oluşan geometrik bir kompozisyon yer almaktadır. Taş yüzey üzerine oldukça küçük parçalardan oluşan turkuaz renkli çini parçaları kakılmıştır.

Bursa Koza Han Giriş Eyvanı Kakma Çinileri

8. Karşılaştırma

Çini Mozaik Tekniği: İznik Yeşil Cami minaresinde; Bursa Yeşil Cami müezzin mahfili ile müezzin mahfiline açılan pencere tavanları, müezzin mahfili kemer aynaları, hünkar mahfili kemer aynaları, şahnişlerin kapı açıklıkları üzerinde ve beden duvarlarında bulunan çinileri çevreleyen bordürlerde; Bursa Yeşil Medrese’de eyvan aynalı tonozu ve taçkapı kavsarasında; Bursa Yeşil Türbe’de dış cephe’de pencere altında er alan bordürde, iç mekanda pencere açıklıklarının tavan kısmı ile dilimli kemerli kapı açıklığı karın kısmında; Bursa Muradiye Cami son cemaat yeri pencere alınlıkları ile aynalı kemerli giriş eyvanı üzerinde; İstanbul Çinili Köşk’ün dışta revak, giriş ve arka cephesinde, iç mekanda iki niş ve bir kemer karnında; çini mozaik tekniğiyle yapılmış bezemeler yer almaktadır. Çini mozaik tekniğiyle yapılmış çinilerin yapıların hem iç hem de dış cephelerinde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Yapılarda mozaik bezemeler dikkat çeken kısımlara ya da pencere açıklıkları tavan kısmı gibi dikkat çekmeyen ve görülmesi daha zor yerlerde olmak üzere yapının hemen her yerinde kullanılabilmektedir. Sadece Bursa Yeşil Cami ve Türbesi’nde pencere açıklıklarının tavan kısmında fark edilmesi zor bir konuma sahip çini mozaik bezemelerin yer alması bu yapılara özgü bani istediği doğrultusunda yapılmış olabileceğini düşündürmektedir.

Yapılarda yer alan çini mozaik bezemelerin iki farklı şekilde yapılıp monte edildiği anlaşılmaktadır. Çini mozaik bezemeler, yapının beden duvarı, tavanı, kemer aynası, kemer köşelikleri gibi düz yüzeye sahip kısımlarına yerde pano şeklinde boyutuna göre tek veya birkaç parça halinde hazırlanıp yerleştirilmektedir. Bu bezemeler genellikle oldukça iç içe ve yoğun şekilde olan bitkisel bezemelerdir. Farklı formlara sahip kemerlerin karın kısmı gibi yapıların eğimli yüzeylerinde ise bezemelerin pano halinde değil tek tek kompozisyonu oluşturacak şekilde yerleştirildiği görülmektedir. Bu bezemeler genellikle geometrik tarzda olup daha sade şekildedir. Anadolu Selçuklu döneminde çini mozaik tekniğinin yapıların her yüzeyinde kullanılabilmemesinin sebeplerinden birinin de çini mozaik tekniğinin eğimli yüzeylerde de kolaylıkla uygulanabilmesinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Gelenek, kültür, sosyo-ekonomik yapı ve çeşitli etkenlerle birlikte çini mozaik tekniğinin yapıların tüm yüzeylerinde bezeme yapılmasına olanak sağlaması Anadolu Selçuklu döneminde sıklıkla tercih edilmesini neden olmuştur. Osmanlı döneminde ise çini bezemelerin genellikle düz yüzeylere uygulanıp

eğimli yüzeylerde çok fazla tercih edilmemiştir. Ayrıca yapı üzerinde çini parçalarının tek tek dizilerek birleştirilmesiyle oluşturulan bezemelerde parçaların biriyle tam olarak bütünleşmediği bunun sonucunda da parçalardaki deformasyonun daha çok olduğu görülmektedir.

Çini mozaik tekniğiyle yapılmış bezemelerde palmet, rumi, lotus, hatayi, gonca, yaprak, ortabağ, şemse ve natüralist çiçeklerden meydana gelen bezemelerin kıvrım dallarla birbirine bağlanmasıyla oluşan bitkisel; üçgen, beşgen, altıgen, sekizgen, onikigen dokuzgen, onikigen, kare, dörtgen, dikdörtgen, ok ucu, zencirek, şerit, iki dört, beş, altı, sekiz, on, on iki kollu yıldızlar ve çeşitli çizgilerden oluşan geometrik ile kufi, sülüs ve nesih tarda yazılmış yazı bezemeleri görülmektedir. Bitkisel bezemeli motifler kompozisyon ve renk bakımından daha zengin ve ince işçilikli olup geometrik bezemeli çiniler daha sade ve sınırlı renklere sahiptir. Yazı bezemeli örnekler Çinili Köşk'ün giriş eyvanı kapı açıklığı üzerinde er alan kitabe dışında daha sade şekildedir. Çini mozaik bezemelerde turkuaz, yeşil, sarı, kiremit kırmızısı, siyah, lacivert, beyaz renkli olup sadece Bursa Yeşil Cami'sinde altın yaldızlı çiniler görülmektedir. Bursa Muradiye Cami ile Çinili Köşk'te yer alan sarı renkli çini parçaları ise oldukça dikkat çekicidir.

İznik Yeşil Cami minaresinin çini mozaik bezemelerinde görülen kompozisyonun benzeri İran'da Devletabad Minaresi, Damgan Cuma Cami, Günabad Mescidi ve Anadolu Selçuklu dönemine ait Ankara Arslanhane Cami mihrabında; Bursa Yeşil Cami şahniş bordürlerinde görülen ok ucu motiflerinin benzerleri Sivas Gök Medrese eyvan tonozunda, Şirin Bika Türbesinde, müezzin mahfili tavan bezemesi benzeri Isfahan Cuma Camisi ve Şirin Bika Türbesinde, kemer aynasındaki kompozisyonun benzeri Tuman Aka Türbesi ve Herat Gevher Şad Mescid-i Cuma minaresinde; Bursa Muradiye Cami taçkapsı üzerinde ve Bursa Yeşil Cami müezzin mahfili tavanında yer alan kompozisyonun benzeri Bibi Hanım Cami, Semerkant Gur-i Mir, Semerkant Uluğ Bey Medresesi, Belh Hoca Ebu Nasr Cami'sinde görülmektedir.

İstanbul Çinili Köşk giriş revakı kemer alınlığında yer alan kompozisyonun benzeri Konya Sırçalı Mescit'te, giriş açıklığı tepe kısmında yer alan sekiz kollu yıldız kompozisyonun benzeri Sivas Gök Medrese eyvanında ve Tuman Aka Türbesi'nde, giriş eyvanının yan kısımlarında yer alan niş köşeliklerindeki kompozisyonun benzeri Konya Karatay Medresesi eyvanı ile Konya Sahip Ata Türbesi pencere köşeliğinde, giriş cephesini "L" şeklinde çevreleyen kuşaktaki kompozisyonun benzeri İmam-ı Azam Ebu Hanefi Türbesi minaresi, Semerkant Şah-ı Zinde Ali Türbesi ve Semerkant Gur-i Mir Avlu kapısında; eyvan kemer karnındaki kompozisyonun benzeri Konya Gömeç Hatun Türbesi, Tokat Gök Medresesi ve Konya Sahip Ata Türbesi kemer karnında; kitabe kuşak şeritlerindeki bezemenin benzeri Türkistan Hoca Ahmet Yesevi Türbesi, Gazurgah Abdullah Ensari'de görülmektedir.

Çini Kakma Tekniği: Bursa Timurtaş Paşa Cami pencere alınlıklarında, Edirne Yıldırım Cami alçı ocak nişlerinde, Bursa Yeşil Medrese pencere alınlıklarında, Bursa Yeşil Cami pencere kenarlarında, Bursa Muradiye Cami revak ve giriş kısmında, Edirne Şah Melek Cami mihrabında, Bursa Selçuk Hatun revak kemer alınlığında, Bursa Koza Han giriş eyvanında, Üsküp Paşa Bey Türbesi kasnak ve ikinci sıra pencere köşeliklerinde, İstanbul Çinili Köşk arka cephesi beden duvarlarında, İstanbul Mahmut Paşa türbesi çokgen gövdeleri üzerinde çini kakma tekniğiyle yapılmış bezemeler yer almaktadır.

Çini kakma bezemeler taş, tuğla, alçı malzemeli yüzeylere yapılmaktadır. Bu yüzeylere üçgen, dörtgen, kare, çok kollu yıldız ve damla motifi gibi çeşitli geometrik kompozisyonlara

sahip çini parçaları yerleştirilmektedir. Turkuaz, lacivert, patlıcan moru, yeşil renkli çini parçaları genellikle yerleştirildikleri zeminle birlikte bir kompozisyon oluşturmaktadır. Tek renk sırlı levhalardan kesilen parçaların ince harç dökülerek ya da yerleştirileceği yüzeyde bu çini parçaları için yer açıldığı tahmin edilmektedir. Sadece alçı içine gömülen parçaların alçı kurumadan ve harç sürülmeden yapıldığı anlaşılmaktadır.

Edirne Yıldırım Cami ocak nişinde yer alan bezemelerin benzeri Zeyn al-Din Minaresi, Kümbet-i Karagan; Edirne Şah Melek Cami mihrabında yer alan kompozisyonun benzeri Forumad Cuma Cami, Uluğ Sultan Begüm Türbesi, Yezd Çakmak Cami'sinde görülmesi bu kompozisyonların köklü ve yoğun şekilde kullanılan bezemeler olduğunu göstermektedir. Erken Osmanlı çini kakma teknikli bezemelerin benzerleri Kazvin Mescid-i Haydariye Cami, Kümbet-i Surh, Nahçıvan Mümine Hatun Kümbeti, Kümbet-i Kabus, Olcaytu Kümbeti gibi çok sayıda yapıda yer almaktadır.

9. Değerlendirme

Osmanlı dönemi çini mozaik ve kakma tekniğiyle yapılmış kompozisyonların benzerlerinin Büyük Selçuklu, Anadolu Selçuklu, Beylikler ve Timur Dönemi yapılarında taş, tuğla, alçı ve çini malzemeyle yapılmış olduğu görülmektedir. Osmanlı dönemi yapılarında az sayıda uygulanan bu tekniklerde Anadolu Selçuklu ve Timur Dönemi etkileri ise yoğun olarak hissedilmektedir. İran kökenli Büyük Selçuklu ile Anadolu Selçuklu ve Timur Dönemi yapılarında görülen bitkisel ve geometrik kompozisyonların Osmanlı dönemi yapılarında da görülmesi geleneksel Selçuklu kültürü ve Osmanlı Devleti'nin çağdaşı Timur Devleti'nin etkileşimini göstermesi bakımından önemli bir yere sahiptir. Çini mozaik ve kakma kompozisyonlarda geometrik bezemeler ağırlıklı olarak Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu dönemi yapılarıyla benzerlik gösterirken bitkisel bezemelerde kültürel geçmiş yanı sıra yoğun şekilde Timur dönemi etkisi hissedilmektedir. 14-15.yüzyıllarda Tebriz, Semerkant ve Buhara'da Timur yapılarında yoğun olarak kullanılan renkli sır tekniği tekniği Beylikler ve Erken Osmanlı Dönemi yapılarında da kullanılmaya başlanmıştır. (Öney, 2003: 707) Osmanlı Dönemi çini mozaik tekniğiyle yapılmış Bursa Yeşil Cami'sinde altın yaldızlı şekilde Bursa Muradiye Cami ile İstanbul Çinili Köşk'te ise sarı renkli olarak kullanılan çini parçaları renkli sır tekniği ve Timur sanatının Osmanlı bezemelerindeki etkilerini göstermektedir. Çini mozaik tekniğinde altın yaldız kullanımının nadir görüldüğü örneklerden olan Bursa Yeşil Cami ile Çinili Köşk'te çini mozaik kitabe yer alan sarı renkli çiniler Anadolu Selçuklu döneminde yoğun şekilde tercih edilen bu tekniğin Osmanlı döneminde az sayıda örneğinin görülmesine rağmen daha da gelişerek devam ettiğini göstermektedir. Osmanlı döneminde özellikle Çelebi Sultan Mehmet (I. Mehmet) tarafından yaptırılan Bursa Yeşil Cami'sinde çini mozaik tekniğiyle yapılmış örneklerle renkli sır tekniğiyle yapılmış örneklerin benzer kompozisyon ve renk düzenine sahip olduğu görülmektedir. Altın yaldızlı çini mozaik bezemeli çinilerin de yer aldığı bu yapı Erken Osmanlı Dönemi çini sanatının gelişimini yansıtmaları bakımından önemli bir yere sahiptir. Erken Osmanlı Dönemi yapılarında kullanılmaya başlanan çini mozaik tekniğinin Timur tarafından Semerkant'a götürülen ve daha sonra Anadolu'ya geri gelen Tebrizli ustalar tarafından yapıldığı düşünülmektedir. (Altun vd., 1997: 53) Bu sanatçılar aynı zamanda Timur etkili renkli sır tekniğini de Anadolu'da kullanmaya başlamışlardır. (Öney, 1976: 65) Erken Osmanlı Dönemi çini mozaik teknikli örneklerin Timur dönemi örnekleriyle motif, kompozisyon ve renk olarak benzerliği de bu şekilde açıklanabilmektedir. Renkli sır tekniğinde

görülen sarı rengin İstanbul Çinili Köşk'te çini mozaik tekniğiyle yapılmış bezemede görülmesi ise bir yenilik olmakla karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca bu dönemde çini mozaik bezemelerde kompozisyon ve renk çeşitliliğinin arttığı da görülmektedir.

1391-1472 yılları arasında toplam altı yapıda çini mozaik bezeme görülmektedir. Bu yapılardan Bursa Yeşil Cami, Bursa Muradiye Cami ve İstanbul Çinili Köşk'te yer alan bitkisel bezemelerde Timur renkli sır teknikli örneklerinin etkisi hissedilirken İzmit Yeşil Cami, Bursa Yeşil Medrese ve Türbesi, Edirne Şah Melek Cami, Bursa Selçuk Hatun Cami çini mozaik örnekleri Anadolu Selçuklu çini mozaik örneklerinin gelişerek devam ettiğini gösterir. Ayrıca Bursa Yeşil Cami, Bursa Muradiye Cami ve İstanbul Çinili Köşk'te görülen geometrik bezemeli mozaik çiniler Anadolu Selçuklu dönemi çini örnekleriyle büyük benzerlik göstermektedir.

1472 tarihinde yapılan İstanbul Çinili Köşk Anadolu Selçuklu ve Timur etkili çini mozaik bezemelerin yer alması bakımından diğer örneklerden ayrılmaktadır. Diğer çini mozaik bezemeli yapılara göre daha geç tarihli olan bu yapıda yer alan çini mozaik ve kakma teknikleriyle yapılmış örneklerde Anadolu Selçuklu dönemi çinilerini anımsatan geleneksel ve renkli sır tekniği izlenimi veren çini mozaik bezemeler görülmektedir. Yapının merkezi planı, yapı sistemi ve bezemesi bakımından Timur yapılarını hatırlattığı ve yapının Timur Devletiyle yakın kültürel bağları bulunan Karaman Beyliğinden gelme bir grup usta tarafından yapıldığı düşünülmektedir. (Orgun, 1941-42: 252; Necipoğlu, 2007: 270)

10. Tartışma

Çini mozaik tekniğinin yapım ve uygulama özellikleri dikkate alınmadan yapılan genel değerlendirmeler bu teknik hakkında karmaşa yaşanmasına sebep olmaktadır. Çini mozaik tekniği olarak ele alınan çini kakma tekniği ve tek renkli sırlı çinilerle meydana getirilen kompozisyonların teknik açıdan değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu değerlendirme Osmanlı dönemi çini sanatının gelişim ve değişiminin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Ayrıca çini mozaik, kakma ve tek renk sırlı çinilerden oluşan kompozisyonların bezeme tekniği kadar yüzeye monte edilme şekilleri de önemlidir. Çini tekniği ve yüzeye uygulanma biçimindeki farklılıkların belirlenmesi çini mozaik tekniğinin Osmanlı dönemindeki yaygınlık ve değişiminin belirlenmesinde önemli bir rol oynayacaktır.

Çini mozaik tekniği içerisinde ele alınan tuğla, taş, alçı benzeri malzemelere yerleştirilen çini parçalarının çini kakma tekniğiyle yapıldığı ve çini mozaik tekniğinden ayrı olarak değerlendirilmesinin daha doğru olacağı düşünülmektedir. Çini mozaik tekniğinde farklı renklerde çini levhalardan kesilen parçaların birleştirilmesiyle oluşan bir kompozisyon görülürken çini kakma tekniğinde çini parçaları yerleştirildiği zeminde bulunan bezemelerle birlikte bir kompozisyon meydana getirmektedir. Ayrıca çini kakma tekniğinde çini parçalarının kompozisyon içerisindeki yerlerine yüzeye aynı hizada ya da hafif çıkıntılı şekilde harç yardımıyla yerleştirildiği görülmektedir.

Çini Mozaik Tekniği Olduğu Düşünülen Çiniler

Form açısından farklılık gösteren tek renk sırlı levhalar ile az sayıda sıraltı boyama teknikli çinilerin Osmanlı döneminde genellikle yapıların beden duvarları başta olmak üzere geniş yüzeyleri kaplamak için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Tek renk sırlı çini levhaların fırınlandıktan sonra kare, dikdörtgen çokgen gibi formlarıyla herhangi bir işlem yapılmadan beden duvarlarına dizildiği örnekler tek renk sırlı çinileri oluşturmaktadır. Ancak bazı örneklerde tek renk sırlı parçalar arasına üçgen, dikdörtgen, kare ve benzeri farklı geometrik şekillere sahip çini parçalarının yerleştirilmesiyle oluşan kompozisyonlar da görülmektedir. Bu örneklerde tek renkli çini levhalardan kesildiği anlaşılan daha küçük boyutlu geometrik çini parçalarının kullanılması teknik açıdan karmaşaya sebep olmaktadır. Bu kompozisyonlarda yer alan çinilerin hepsi çini mozaik tekniğinde olduğu gibi tek renkli sırlı olup yüzeye yerleştirilme sırasında bazı levhalar işlem görerek farklı formlarda kesilmiştir. Yayınlarda bu tarz örnekler tek renk sırlı çini olarak ele alınmakla birlikte çini mozaik tekniğiyle benzer şekilde bir düzenlemeye sahiptir. Çini mozaik tekniği ile aralarındaki fark ise bazı parçaların işlem görmemiş tek renk sırlı levhalardan oluşması ve tüm bir levha şeklinde yüzeylere monte edilmeyip parça parça şekilde yerleştirilmeleridir. Osmanlı Döneminde yoğun olarak kullanılan bu tarz uygulamalar çini mozaik tekniğinin daha büyük çini parçalarıyla yapılmış şekli olarak da düşünülebilmektedir. Anadolu Selçuklu dönemi çini mozaik örnekleri daha küçük çini parçalarından oluşup yapıların hemen her yüzeyinde yoğun şekilde kullanılmaktadır. Osmanlı döneminde ise boyut olarak daha büyük şekilde yapılan bu tarz çinilerin beden duvarları başta olmak üzere geniş yüzeyleri kaplamak için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu çiniler tek renk sırlı çinilerden ve tek renk sırlı levhalardan kesilen parçalarla çini mozaik tekniğine benzer şekilde dizilmiş ve bütün halde bir kompozisyon oluşturmuştur.

Sıraltı boyama teknikli çini levhaların aralarına kare, dikdörtgen, üçgen gibi tek renk sırlı levhalardan kesilen çini parçalarının yerleştirilerek yapıların beden duvarlarında kullanılmıştır. Sıraltı ve tek renk sırlı çini parçalarından oluşan bu tarz kompozisyonların çini mozaik tekniğinin yerini alacak olan renkli sır ve sıraltı boyama teknikli çinilerle birlikte kullanılmasının çini teknikleri arasında bir geçiş özelliği taşıdığı da söylenebilir. Çini mozaik tekniğinin kullanıldığı yapılarda genellikle renkli sır ve sıraltı boyama çinilerin yer alması Osmanlı çini sanatındaki gelişimi ve teknikler arasındaki geçişi göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Bu dönem çini mozaik ve renkli sırlı örneklerin renk ve kompozisyon bakımından benzerlik göstermesi de geleneksel bir teknik olarak sayılabilecek çini mozaik tekniğinin yerini kendisinden daha kullanışlı olan renkli sır ve sıraltı boyama tekniklerine bırakmasında bir geçiş evresini olarak yorumlanabilir. Ayrıca Osmanlı dönemi bitkisel ve geometrik bezemeli çini mozaik örneklerinin daha detaylı, yoğun bezemeli ve motif bakımından zengin olduğu görülmektedir. Osmanlı dönemi tek renk sırlı daha büyük boyutlu çiniler arasına farklı renklerde

küçük boyutlu çini parçaları yerleştirilerek kompozisyonlar zenginleştirilmiş ve yapıların ana mekanları bezenmiştir.

11. SONUÇ

Tek renk sırlı, çini kakma ve mozaik tekniklerinin ortaya çıkışı ile gelişimi arasında bir bağlantı bulunmaktadır. Kare, dikdörtgen, çokgen şekillere sahip olup pişirme işleminden sonra herhangi bir şekilde değişiklik yapılmadan genellikle yapıların beden duvarlarını kaplamak için kullanılan çinilere tek renk sırlı çiniler denilmektedir. Tek renk sırlı levhalardan kesilerek meydana getirilen genellikle geometrik şekle sahip çinilerin alçı, taş, tuğla gibi yüzeylere yerleştirilmesi çini kakma tekniğini; tek renk sırlı levhalardan kesilen parçaların bir kompozisyon oluşturacak şekilde birleşmesi ise çini mozaik tekniğini meydana getirmektedir. Tek renk sırlı çiniler genellikle büyük yüzeyleri kaplamak için çini kakma ve mozaik teknikleri ise daha geniş alanlarda kullanılmıştır.

İran başta olmak üzere Büyük Selçuklu dönemi yapılarında önceleri mimari amaçla kullanılan terracota ve tuğlaların zamanla bezeme malzemesi olarak kullanılmaya başladığı görülmektedir. Tuğla malzeme yanı sıra alçı da yapılarda bezeme ögesi olarak kullanılmaya başlamıştır. Önceleri tuğla bezemelerin genellikle turkuaz ve yeşil renkli sıra batırılmasıyla oluşan sırlı tuğla yapılarda bezemeleri zenginleştirmek amacıyla kullanılmış daha sonraları ise renkli tuğlaların yerine alçı ve tuğla yüzeylere çini levhalardan çeşitli formlara göre kesilmiş çini parçalarının kakılması şeklinde çini kakma tekniği almıştır. Terracota ve tuğla zeminle birlikte bir kompozisyon oluşturan kakma çini teknikli bezemeler kompozisyonları hareketlendirmek ve zenginleştirmek amacıyla kullanılmıştır. Kümbet-i Surh'tan önceki yapılarda kakma çini parçaları oldukça küçük boyutlu ve tek parça halindeyken bu yapıda birkaç parçanın kesişmesi şeklinde daha yoğun ve belirgin olarak kullanılmıştır. Tuğla ve alçı malzeme içerisine kakılarak denemeleri yapılan çini parçaları bu yapıda gelişimini devam ettirmiştir. Mümine Hatun Kümbet'inde çini parçalarının daha geniş yüzeylerde kullanılması ise çini mozaik tekniğinin gelişimi şeklinde yorumlanmıştır. İran'da çini mozaik tekniğinin öncüleri olarak görülen kakma teknikli çini parçaları daha sonra birleşerek çini mozaik tekniğini meydana getirmiştir.

1220-1270 yılları arasındaki Moğol istilaları sırasında İran'daki birçok sanatçı ve zanaatkarın Anadolu'ya gelmesi de bölgede imar faaliyetlerinin gelişmesine katkı sağlamıştır. Anadolu Selçuklu dönemi yapılarındaki çini bezemelerde ağırlıklı olarak çini mozaik ve çini kakma tekniklerinin kullanıldığı görülmektedir. Büyük Selçuklu çinilerinde kullanılan firuze rengi dışında yeşil, lacivert, beyaz, patlıcan moru ve siyah renkli çinilerde palmet, rumi motifi ağırlıklı olmak üzere bitkisel ve sıklıkla geometrik kompozisyonlar tercih edilmiştir. Osmanlı dönemi çini mozaik örneklerinde ise bir yenilik olarak sarı renk ve altın yıldız çini mozaik örneklerde görülmektedir. Ayrıca Osmanlı çini mozaik çinilerinde bitkisel bezeme çeşitliliği ve natüralist çiçeklerden oluşan oldukça iç içe bezemeler görülmeye başlamıştır. İnce işçiliğe sahip çini mozaik bezemelerin Bursa Yeşil Cami ve Türbe'sinde olduğu gibi yapının pencere açıklığı tavanı gibi görülmesi zor kısımlarında kullanılması her yüzeyin yoğun şekilde bezenerek banisi bir Sultan olan yapının ihtişamını arttırmak ve en küçük detayı düşünecek kadar mükemmelliyetçi bir anlayıştan kaynaklanabilmektedir.

Anadolu Selçuklu mozaik örneklerinde küçük parçalardan oluşan çini mozaik tekniği Osmanlı döneminde pano şeklinde daha yoğun bezemeli ve ustaca yapılmıştır. Ayrıca beden duvarlarını kaplamak için kullanılan çini mozaik örnekler daha büyük boyutlu şekildedir. Renkli

sır teknikli çinilerle aynı yapılarda kullanılan bu teknik uzaktan bakıldığında renkli sır tekniğini andırmakta ancak detaylı şekilde bakıldığında anlaşılabilir. Ustaca yapılan mozaik teknikli çiniler Anadolu Selçuklu örneklerinden farklı nakkaşhanelerde hazırlanan desenlerin kullanıldığı Osmanlı üslubunu yansıtmaktadır. Ayrıca siyasi ve sosyo-ekonomik yapı içerisinde sanat üzerinden yapılan rekabette de Osmanlı sanatının geçmişle bağlantısı, özgünlüğü ve gelişimini göstermektedir.

Osmanlı Dönemi çini mozaik ve kakma teknikli çinilerin kullanıldığı yapılar Bursa, İznik, Edirne, İstanbul ve Üsküp'te görülmektedir. Sayıca Anadolu Selçuklu dönemi örneklerinden az olan Osmanlı dönemi çini mozaik örneklerinin büyük kısmı Anadolu Selçuklu dönemiyle kıyaslandığında daha gelişmiş sayılabilecek ustalıktadır. Dönemin sosyo-ekonomik yapısı ve siyasi durumu imar faaliyetleri, sanatsal etkileşim ve sanatçı hareketliliğinde etkili olmaktadır. Osmanlı dönemi çini mozaik teknikli örneklerinde Büyük Selçuklu geleneği ve dönemin önemli siyasi etkenlerinden olan Timur'ların etkisi ise önemli ölçüde hissedilmektedir. Mozaik teknikli çinilerin sayıca az kullanıldığı Osmanlı dönemi örneklerinde bezeme ve kompozisyon bakımından çeşitlilik gözlenmektedir. Osmanlı devleti siyasi olarak güçlü bir konuma ulaşmaya başladıkça sanat alanında da yenilikler ve büyük gelişimler görülmeye başlamıştır. Renkli sır ve sıraltı boyama tekniklerinin çini ustalarına kolaylık ve tasarım yönünden daha geniş imkanlar sağlaması çini mozaik tekniğinin tercih edilmemesine ve yerini bu tekniklere bırakmasına sebep olmuştur.

KAYNAKLAR

- Altun, A., Demiriz, Y., Demirsararlı, B., Öney, G., Sönmez, Z. (1997). "Osmanlı Döneminde Çini ve Seramik (Erken)", *Osmanlı'da Çini ve Seramik Öyküsü*, İstanbul, 53-90.
- Anılmert, M. Ve Zona, Z. (1997). "Çini", *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, I, 405-408.
- Arık, O. (2007). "Çininin Tarihçesine Kısa Bir Bakış", *Anadolu Toprağının Hazinesi Çini*, İstanbul, 25-37.
- Aslanapa, O. (1949a). *Edirne'de Osmanlı Devri Abideleri*, İstanbul.
- Aslanapa, O. (1949b). *Osmanlılar Devrinde Kütahya Çinileri*, İstanbul.
- Aslanapa, O. (1965). "Edirne'de Türk Mimarisinin Gelişimi", *Edirne'nin 600. Fetih Yıldönümü Armağan Kitabı*, Ankara, 223-232.
- Aslanapa, O. (2006). "Osmanlı Seramik Sanatının Kaynağı ve Gelişimi", *Orta Asya'dan Anadolu'ya Türk Sanatı ve Kültürü*, Ankara, 399-404.
- Aslanapa, O. (2011). *Türk Sanatı*, İstanbul.
- Ayduşlu, N. (2012). *Anadolu Selçuklu Mimarisinde Çini Mozaik*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Ayduşlu, N. (2013). "Bir Selçuklu Çini Tekniği: Sır Kazıma", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, (30), 9-18.
- Ayverdi, E. H. (1953). *Fatih Devri Mimarisi*, İstanbul.
- Bakır, S.T. (1999). *İznik Çinileri ve Gülbenkyan Koleksiyonu*, Ankara.

- Bakırer, Ö. (1981). *Selçuklu Öncesi ve Selçuklu Dönemi Anadolu Mimarisinde Tuğla Kullanımı*, Ankara.
- Baltacı, C. (1976). *Osmanlı Medreseleri*, İstanbul.
- Beşbaş, N. ve Denizli, H. (1983). *Türkiye’de Vakıf Abideler ve Eski Eserler III (Bursa İl Merkezi)*, Ankara.
- Çeken, M. (2007). “Selçuklu ve Beylikler Devri Çinilerinde Malzeme, Teknik ve Fırınlara Dair Bazı Tespitler”, *Anadolu Toprağının Hazinesi Çini*, İstanbul, 13-23.
- Daş, E. (2003). *Erken Dönem Osmanlı Türbeleri (1300-1500)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Demirsararlı, B. V. (2007). “Kütahya Çiniciliği”, *Anadolu’da Türk Devri Çini ve Seramik Sanatı*, İstanbul, 329-348.
- Hasol, D. (2008). *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, İstanbul.
- Karasu, Y. E. (2015). *Osmanlı Dönemi Çini Sanatında Çini Mozaik Tekniği*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Konyalı, İ. H. (Tarihsiz). “Çinili Köşk-Sırça Saray”, *Tarih Dünyası*, Özel Sayısı, 22-27.
- Kuban, D. (2010). *Batıya Göçün Sanatsal Evreleri*, İstanbul.
- Kuran, A. (1964). “Edirne’de Yıldırım Camii”, *Belleten*, XXVIII, 419-428.
- Necipoğlu, G. (2007). *15. ve 16.yüzyılda Topkapı Sarayı Mimari, Tören ve İktidar*, İstanbul.
- Orgun, Z. (1941-42). “Çinili Köşk”, *Arkitekt*, (11-12), 252-259.
- Osman, R. (1920). *Edirne Rehnüması*, Edirne.
- Öney, G. (1976). *Türk Çini Sanatı*, İstanbul.
- Öney, G. (1987). *İslam Mimarisinde Çini*, İzmir.
- Öney, G. (1989). *Beylikler Devri Sanatı XIV-XV. Yüzyıl (1300-1453)*, Ankara.
- Öney, G. (1997). “Anadolu Selçuklu Çini ve Seramik Sanatı”, *Osmanlı’da Çini ve Seramik Öyküsü*, İstanbul, 33-52.
- Öney, G. (2003). “Çini ve Seramik”, *Osmanlı Uygarlığı*, 2, 699-735.
- Öz, T. (1953). *Topkapı Sarayı’nda Fatih Sultan Mehmed II. Ye Ait Eserler*, Ankara.
- Özer, M. (2006). *Üsküp’te Türk Mimarisi (XIV.-XIX. Yüzyıl)*, Ankara.
- Peremeci, O. N. (1940). *Edirne Tarihi*, İstanbul.
- Pope, A. U. (1938). *A Survey of Persian Art*, London, II,
- Refik, A. (1932). “İznik Çinileri”, *Darülfunun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, VII (4),
- Sönmez, Z. (1997). “Türk Çiniciliğinde Tekfur Sarayı İmalatı Çiniler”, *Osmanlı’da Çini ve Seramik Öyküsü*, İstanbul, 215-236.
- Süheyl, A.ve Sözer, M. (1943). “Çinili Köşk’ün Altın Renkli Nakışları”, *Arkitekt*, XVIII (3-4),
- Şahin, F. (1999). “İznik’te Çini Sanatı”, *Toplumsal Tarih*, (62), 28-34.

- Tüfekçioğlu, A. (2001). *Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde Yazı*, Ankara.
- Wilber, D. (1939). “The Development of Mosaic Faince in Islamic Architecture in Iran”, *Ars Islamica*, 6 (1), 16-47.
- Yatman, N. (1942). *Eski Türk Çinileri*, Ankara.
- Yenişehirlioğlu, F. (2007). “Tekfur Sarayı Çiniciliği ve Eyüp Çömlekçiliği”, *Anadolu’da Türk Devri Çini ve Seramik Sanatı*, İstanbul, 349-364.
- Yetkin, Ş. (1972). *Anadolu’da Türk Çini Sanatının Gelişmesi*, İstanbul.
- Yetkin, Ş. (1993). “Çini”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, VIII,
- Yıldırım, S. (2007). *Erken Osmanlı (1300-1453) Yapılarında Çini Süsleme*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.